

Jurgita Baltrušaitytė
University of Illinois at Chicago

Jono iš Svisločės (1823) žemaičių kalba ir vertėjo tapatybės problema

Lenkų rašytojo Jano Chodzko (1777–1851) didaktinė apysaka *Jonas iš Svisločės*¹ į lietuvių kalbą išversta 1823 metais. Jos leidėju bei vertėju pasirašė Juozapas Rupeika (1789–1854). Antraštiniame puslapyje nurodyta: „ISZGULDITAS KASZTU YR STORONY PAR JOZAPA RUPEYKA“. Savo pavardę jis paminėjęs ir dedikacijoje kunigaikščiui Čartoryskiui – „JAŚNIE OŚWIECONEU [sic!] XIAŻĘCIU CZRTORYSKIEMU [...] w dowód głębokiego uszanowania ofiaruie Tłumacz X. Józef Rupeyko“. Tačiau kas iš tikrųjų buvo vertėjas, iki šiol tiksliai nenustatyta². Jurgis Lebedys štai kaip aprašo *Jono iš Svisločės* autorystės problemą: „[...] visai pagrįstai spėjama, kad vertėjas buvo koks Vilniaus studentas, o jis [Rupeika] tik davęs lėšų išleisti, nes Rupeika neturėjo didesnių gabumų, aukštesnio išsilavinimo, buvo karjeristas, rūpinosi daugiausia turto įsigijimu ir, nors išlaikė Šeduvoje 2 klasių mokyklą, iš vizitatorių raporto neatrodo, kad būtų skyręs didesnio dėmesio lietuvių kalbai“³.

Praslinkus beveik keturiems dešimtmečiams po apysakos pasirodymo, 1860 metais išėjo antrasis šios knygos leidimas, tik jau *Jono Išmisločiaus* pavadinimu. Šis buvo daug redaguotas, sulietuvinatas. Pavyzdžiui, „aprašant mugę Lietuvos miestelyje, vietoj apysakos originale minimų lenkiškų knygų išvardijami lietuviški leidiniai, vaizduojami liaudies žmonės, jų buitis“ (LLICH 336).

1 [Juozapas Rupeika,] JONAS ISZ SWISŁOCZES KROMINIKAS WĘDRAWOIS LIETUWISZKU LIEŻUWIU ISZGULDITAS KASZTU YR STORONY PAR JOZAPA RUPEYKA [...], WILNIUJE Pri bażniczes ś. Kazimiera 1823 metuosie.

2 *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*, red. Kostas Korsakas, Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, 336 (toliau – LLICH).

3 Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, 143.

Nors *Jono iš Svisločės* vertėjo tapatybė neįrodyta, XIX amžiaus žemaitiškus raštus nagrinėjančiuose mūsų dienų veikaluose juo paprastai laikomas Juozapas Rupeika. Antai Jonas Palionis rašo: „šios [žemaičių dounininkų] patarmės atspindžių esama taip pat Juozo Rupeikos didaktinės apsakos 'Jonas isz Swisłoczės' vertime (1823)“⁴. Petras Jonikas teigia, jog lietuvišką medžiagą žodynui Dionizas Poška ėmė iš keleto savo pirmtakų veikalų, tarp kitų iš „J. Rupeikos 1822 m. [sic!] versto 'Jono iš Svisločės'“⁵.

Rupeikos gimimo vieta, tad ir tarmė, nėra tiksliai žinoma. Anot Vaclovo Biržiškos, Rupeika gimė Tauragės apskrityje, Ruškių viensėdyje, 2 km atstumu nuo Kaltinėnų, 1778 ar 1785–1786 metais⁶. Pasak Vytauto Vanago, Rupeika pasaulį išvydo Telšių rajone, Siraičių kaime, 1789 metais⁷. Pirmuoju atveju Rupeika būtų dūnininkas, o antruoju – dounininkas. Šio straipsnio tikslas – analizuoti *Jono iš Svisločės* vertimo kalbą ir iš rezultatų bandyti nustatyti, ar vertėjas galėjo būti Rupeika.

Jono iš Svisločės kalba yra tam tikras žemaitiškų ir aukštaitiškų mišinys. Ypač gausu tokių aukštaitiškų gramatinių formų, kurių žemaitiški atitikmenys žemaičiams lengviausiai pastebimi esą tokie ir todėl lengviausiai suaukštaitinami⁸. Pavyzdžiui, dėsningai išlaikoma vyriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos naudininko galūnė *-uy*: *diewuy* 4 'Dievui', *Jonuy* 214 'Jonui', *katalikuy* 12 'katalikui', *Kudikiuy* 191 'kūdikiui', *ponuy* 128 'ponui', *tinginiuy* 176 'tinginiui'. Šioje knygoje, kaip ir žemaičių Dionizo Poškos, Kaliksto Kasakauskio, brolių Kiprijono ir Kaje-tono Nezabitauskių bei kai kuriuose Jurgio Pabrėžos raštuose, žodžio galūnėje dėsningai rašomi aukštaitiški diftongai: *karoley* 5 'karoliai', *katalikay* 2 'katalikai', *lengway* 49 'lengvai', *niekniekieley* 5 'niekniekėliai', *tay* 4 'tai', *tiktay* 1 'tikantai', *ways-tay* 5 'vaistai', *Židay* 2 'žydai'. Dažnokai pasitaiko ir aukštaitiškų dvibalsių [ie]: *dienoj* 1 'dienoj', *dienomis* 5, *kiek wiena* 5 'kiekvieną', *liepe* 15 'liepė', *szirdies* 5 'širdies'. Taip pat aukštaitiškas ir dvibalsis [uo] – vien 156 p. autorius penkis kartus parašo žodį *duona*: *duona* 'duona' 2x, *duonas* 'duonos' 3x. Neretos ir kitos tiksliai suaukštaitintos lytys: *duod* 4 'duoda', *iszduod* 7 'išduoda', *kuo* 4 'kuo', *rokuoti* 4, *tuo* 3, *tuotarpu* 12 'tuo tarpu'. Aukštaičių dvibalsiui [uo] išreikšti autorius vartojo ir raidę <o>: *apjok* 6 'apjuokia', *girtoklis* 36 'girtuoklis', *Jokingas* 28 'juokingas', *namose* 5 'namuose', *olekties* 27 'uolekties', *pardodu* 5 'parduodu'. Formos su <o> rodo vertėjo aukštaitiškos fonetikos intencijų užrašymą žemaitiškai, tačiau nebūtinai dounininkiškai. Autorius tikriausiai o, kurį žemaičiai dvibalsina, suvokė kaip aukš-

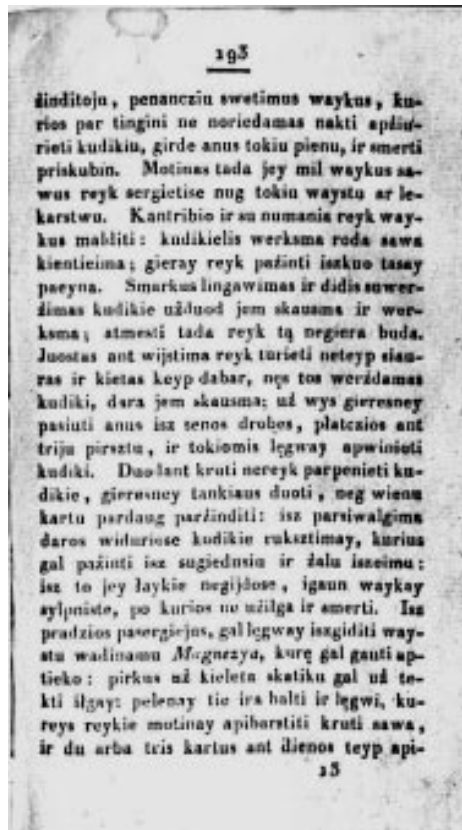
4 Jonas Palionis, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas, 1979, 191.

5 Petras Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai kalbos istorijos bruožai*, Čikaga: Lituanistikos instituto leidykla, 1987, 174.

6 Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas* 2, Čikaga: JAV LB kultūros fondas, 1963, 352.

7 Vytautas Vanagas, *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, 66.

8 Žemaitiškų pastebimumo žemaičiams hierarchija perimta iš: Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 32–39.

1 pav. Jonas iš Svisločės 193: lytys negijdose, widuriose, užduod, wijstima; LMAB, sign.: LK 19 / 654, Inv. Nr.: 61878. Fot. Virginija Valuckienė

taitišką [uo] ir užrašė hiperaukštaitiškai <o>⁹. Aukštaitiškas vertėjo intencijas pabrėžia ir hiperaukštaitišką *paskuo* 4 'paskui'.

Kaip matyti iš pateiktų lengviausiai pastebimų žemaitiškų, dauguma jų suaukštaitintos ar (ir) sąmoningai besistengtos aukštaitinti.

Nepaisydama pakankamai aiškių vertėjo pastangų aukštaitinti, nenorėčiau sutikti su Palionio teiginiu, esą vertimo kalba „ypač suaukštaitinta“, jog žemaitiškų joje tik „sporadiškai bepasitaiko ir apstu įvairių hipernormalizmų“¹⁰. Hipernormalizmų *Jono iš Svisločės* vertime iš tiesų esama (pvz.: *negijdose* 193 [plg. 1 pav.] 'nesigydo', *ziemeycziose* 34 'žemaičiuose'). Tačiau žemaitiškų pasitaiko ne sporadiškai. Pavyzdžiui, vidutiniškai žemaičiams pastebimas daugiskaitos liepiamosios

⁹ Rasa Kalinauskaitė pastebi panašią tendenciją ir maždaug tuo metu (t. y. apie 1826 metus) kaip ir *Jonas iš Svisločės* pasirodžiusiame Rupeikos bendraamžio Antano Savickio vertime *S. Tamosziaus à Kempis*.

Žr. Rasa Kalinauskaitė, „Rašomosios kalbos samprata A. Savickio vertime 'S. Tamosziaus à Kempis'“, *LKK* 37, 1997, 249.

¹⁰ Palionis 1979, 191.

nuosakos formas vertėjas nuosekliai rašė žemaitiškai: *darikiet* 187 'darykit', *eykiet* 51 'eikit', *iszarkiet* 27 'išarkit', *nebjudinkiet* 27 'nebejudinkit', *Paklausikiet* 26 'paklausykit', *suekiet* 27 'suakėkit', *uzweszkiet* 27 'užvežkit'.

Žemaitiškai dažnai rašomas ir vidutiniškai pastebimas daugiskaitos vietininkas tų daiktavardžių, būdvardžių ir įvardžių, kurių vienaskaitos vardininkas baigiasi *-as, -us, -is*: *blogesniuse metuse* 30 'blogesniuose metuose', *kituse gieruse darbuse* 156 'kituose geruose darbuose', *metunse pigiesniunse* 30 'metuose pigesniuose', *szpitoluse* 23 'špitoliuose', *tolesniunse metuse* 30 'tolesniuose metuose'. Vis dėlto šiuo atveju pasitaiko ir hiperaukštaitiškų formų: *battose rubose* 184 'baltuose rūbuose', *ilgose battose marszkiniose* 171 'ilguose baltuose marškiniuose', *kuriose* 16 'kuriuose', *tuose namose* 102 'tuose namuose', *widuriose* 193 (plg. 1 pav.) 'viduriuose', *ziemeycziose* 34 'žemaičiuose'. Tad čia jau matyti, nors ir nenuoseklių, bet sąmoningų pastangų šiek tiek aukštaitinti.

Vertėjas dėsningai išlaikė žemaitišką vyriškosios giminės įvardžių daugiskaitos naudininko galūnę *-ims*: *anims* 8, 16, 99, 158 'aniems', *kitims* 96 'kitiems', *kurims* 41 'kuriems', *patims* 124 'patiems', *wisims* 171 'visiems'.

Gana nuosekliai vietoj aukštaičių [ė] vartotas žemaičių [ie] = <ie>: *atsisiedom* 101 'atsisėdom', *bieg* 1 'bėga', *darzinies* 171 'daržinės', *kalbieima* 84 'kalbėjima', *nedielo* 68 'nedėlioje', *nenoriedamas* 37 'nenorėdamas', *pradiejo* 171 'pradėjo', *siedentims* 33 'sėdintiems', *Skubiek* 53 'skubėk', *Tiewas* 10 'tėvas'.

Autorius dėsningai vartoja redukuotas žemaitiškas veiksmažodžių esamojo laiko vienaskaitos trečiojo asmens galūnes: *atwež* 1, 2 'atveža', *bieg* 1 'bėga', *gielb* 53 'gelbsti', *nepaeyn* 5 'nepaeina', *prider* 12 'pridera', *priwed* 1 'priveda', *priwez* 1 'priveža', *stow* 3 'stovi', *suwez* 2 'suveža', *tur* 9 'turi', *twirtin* 12 'tvirtina', *uzduod* 193 (plg. 1 pav.) 'užduoda', *wed* 12 'veda', *wiesin* 6 'vėsina'.

Žemaičių [i] ir [ę] skirtumas žymėtas nenuosekliai. Yra tiek aukštaitiškų (pvz.: *didesney* 1 'didesniai', *dirpti* 12 'dirbti', *iszmintingu* 2 'išmintingu'), tiek žemaitiškų formų (pvz.: *gauty* 1 'gauti', *wys* 1 'vis', *wysokius* 1 'visokius').

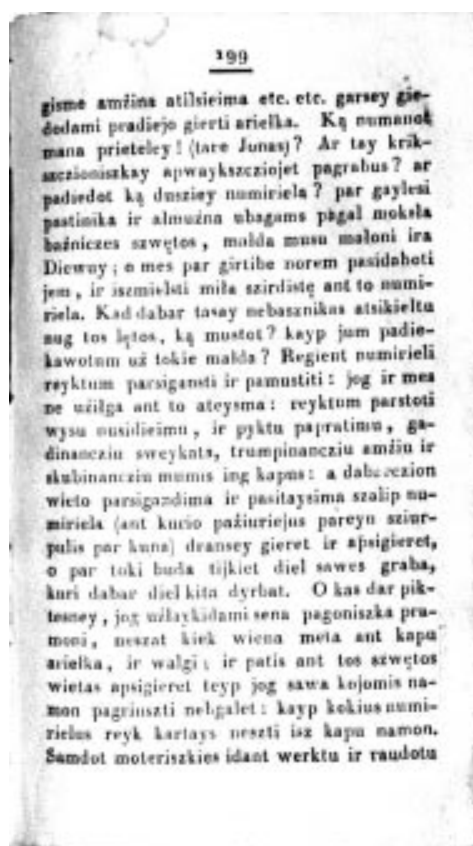
Vis dėlto didžioji šitų vidutiniškai žemaičiams pastebimų žemaitiškų dalis išlaikyta žemaitiška. Tad netikslu sakyti, kad žemaitiškų lyčių pasitaiko tik sporadiškai. Kita vertus, hiperaukštaitybės liudija autorių žemaitį norėjus kalbą aukštaitinti, bet gerai nemokėjus aukštaičių tarmės. Jis nepastebėjo didžiumos šiaip jau vidutiniškai žemaičiams pastebimų savo tarmės ypatybių.

Palionis taip pat teigia, kad *Jono iš Svisločės* vertime esama žemaičių dūnininkų tarmės atspindžių. Tačiau dūnininkavimo klausimas atrodo sudėtingesnis ir reikalauja atidesnio žvilgsnio.

Pavyzdžiui, vertėjo dūnininkiškumą galėtų liudyti tokios hiperaukštaitybės: *buoti* 12, 109, 129, 158, 167, 181, 182 'būti', *buotu* 156 'būtų'. Dažniausiai taip suaukštaitina dūnininkai, bet ne dūnininkai¹¹. Dūnininkišką vertėjo mąstymą iš-

11 Rasa Kalinauskaitė (1997, 249) pastebi veiksmažodžio *būti* formų hiperaukštaitinimą, tiesa, nenuoseklių, ir dūnininko Sa-

vickio vertime *S. Tamosziaus à Kempis*. Čia rašoma *buosi* 'būsi' hiperaukštaitiškai, nors taip pat yra ir *buti* 'būti', *nebuk*

2 pav. Jonas iš Svisločės 199: lytys *gisme, tijkiet*; LMAB, sign.: LK 19 / 654, Inv. Nr.: 61878. Fot. Virginija Valuckienė

duoda kai kurie aukštaičių [ie] ir [uo] atliepiniai. Pavyzdžiui, žodžius *piemu* 186 'piemuo', *rudu* 30 'ruduo' ir *wandu* 48 'vanduo' autorius rašo turbūt taip, kaip taria, dūnininkiškai, nes nepastebi, kad jo tarmės galūnę *-u* aukštaičių tarmėje atliepia *-uo*.

Dėl <ij> dūnininkiškas Palioniui tikriausiai turėjo pasirodyti žodis *tolij* 168 'toli' ir pan. Panašiai parašoma Motiejaus Valančiaus raštuose. Tačiau formos *atsilipe* 167 'atsiliepė', *gisme* 199 (plg. 2 pav.) 'giesmė', *lipsna* 196 'liepsna' akivaizdžiai iliustruoja dūnininkišką vertėjo tartį. Čia reikia nurodyti ir gana netikėtas bei keistas formas su <ij> aukštaičių garsui [i] žymėti. Pavyzdžiui, *Jono iš Svisločės*

'nebūk', *butu* 'būtų'. Taip pat analogiškas lytis vartojo senieji autoriai dūnininkai Martynas Mažvydas (*būti, būs* ir t. t., plg. Zigmąs Zinkevičius, „M. Mažvydo kalba“, *Blt* 13[2], 1977, 366), Simonas Vaišnoras

(*iūfu* 'jūsų', *fūnaus* 'sūnaus' ir t. t., plg. *Simono Vaišnoro 1600 metų Žemczuga Theologischka ir jos šaltiniai*, parengė Guido Michellini, Vilnius: Baltos lankos, 1997, 8).

vertėjas rašė *negijdose* 193 (plg. 1 pav.) ‘nesigydo’, *tijmu* 195 ‘tymų’, *wijstay* 192 ‘vystai’, *wijstima* 193 (plg. 1 pav.) ‘vystymo’. Tačiau greta minėto *tolij* rašyta ir *tijk* 213 ‘tiekia’ bei *tijkiet* 199 (plg. 2 pav.) ‘tiekiat’. Vadinasi, autorius neskyrė aukštaičių [i] ir [ie], o taip neskirti galėtų tik dūnininkas, nes jo tarmėje šie garsai maždaug sutampa (galima spėti, kad formos *tolij*, *tijk*, *tijkiet* ir pan. užfiksavo dūnininkų tariamus, bet sunkiai ausimi skiriamus diftongoidus [i̯]¹²). Dionizas Poška taip pat vartojo digrafą <ij>, bet jis buvo rašomas vien tik dūnininkiško [i] ar [i̯] (aukštaičių [ie]) pozicijoje¹³.

Atkreiptinas dėmesys dar į kai kurias *Jono iš Svisločės* lytis su *un*, *an*, *q*. Pavyzdžiui, rašytas digrafas *un*: *kunkine* 172 ‘kankynė’, *kunkines* 172 ‘kankynės’, *ne apikuntos* 42 ‘neapykantos’, *unt* 226 ‘ant’. Kai kurie žemaičiai, pavyzdžiui, Klementas, [ɔn] kartais parašydavo *un*¹⁴. Vadinasi, *un* nebūtinai rodo rytų aukštaičių formą. Žemaitijoje, teritorijoje tarp Telšių apylinkių šiaurėje, Šilalės apylinkių pietuose ir Ventos upės rytuose, tokia pozicija tariama [ɔn]¹⁵. Plotas apima tiek dūnininkų, tiek dounininkų teritoriją. Hiperaukštaitiška forma *anzūtu* 25 ‘ąžuolu’ labai aiškiai liudija vertėją buvus žemaitį, nes *an* jis tegalėjo atstatyti iš [ɔn]. Panašiai atstatytas *an*: *sukanstus* 44 ‘sukastus’, kuris turbūt tartas [sukɔnstus], analogiškai kaip *kunkine* [kɔnkine]. Taigi nemokėdamas gerai aukštaitiškai, vertėjas atstatė žemaitišką *n* turinčias formas, dar plg. *dransej* 190 ‘drąsiai’, *dransi* 190 ‘drąsų’. O lytis *drąsu* 186 ‘drąsių’ autorius jau turėjo nusižiūrėti iš aukštaitiškų raštų. Vadinasi, vertėjas tikriausiai buvo kilęs iš minėto ploto, kur aukštaičių *q* ir *an* verčiama vienodai – [ɔn]. Šiame plote yra tiek Kaltinėnai, tiek Telšiai.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, *Jono iš Svisločės* vertime bandyta orientuotis į aukštaičių tarmę. Tekste gausu aukštaitiškų, tačiau akivaizdu, jog vertėjo būta žemaičio. Yra (dirbtinių) lyčių, kurias galėjo padaryti tik dūnininkas, todėl galima daryti išvadą, jog autoriaus būta dūnininko, besistengusio kalbą aukštaitinti. Tačiau dėl menko šios tarmės išmanymo jis nesugebėjo visko pertvarkyti, labiau pavyko suaukštaitinti tik lengviausiai pastebimas žemaitiškas ypatybes.

Galų gale, jei Rupeika buvo gimęs ir tarmės išmokęs Ruškių vienkiemyje prie Kaltinėnų – jis ir lieka tikėtinas *Jono iš Svisločės* vertėjas. Tačiau jei gimė Siraičiuose prie Telšių ir tų vietų tarmė jam buvo gimtoji – vargu ar galima laikyti jį *Jono iš Svisločės* vertėju.

12 Jonas Bukantis, „Pietų žemaičių diftongoidų *i̯*, *ū̯* (= bk. *ie*, *uo*) fonetinės ypatybės“, *Klb* 30(1), 1979, 14–23.

13 Pasak Subačiaus (1998, 221), Poška „čia stengėsi geriau perteikti dūnininkų tartį, *ij* skirti grafiškai nuo kitka reiškiančios raidės *i* ir digrafo *ie*“. Galima nurodyti ir kitų grafikos su Dionizu Poška panašumų, pavyzdžiui, tik Poška rašė <tc> [č], o *Jono iš Svisločės* vertime randame *wieszpatcia* 44 ‘viešpačia’ ir pan. Nėra neįmanoma, kad *Jono iš Svisločės* vertėjui

Poška turėjo įtakos, nors galėjo būti ir atvirkščiai. Pasak Joniko (1987, 174), Poška lietuvišką medžiagą savo žodynui ėmė iš keleto savo pirmtakų veikalų, tarp kitų ir iš „J. Rupeikos 1822 m. [sic!] versto ‘Jono iš Svisločės’“. 1824 metais išleistoje knygoje *Naujas skaitymas dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos* Kajetonas Nezabitauskis taip pat vartojo digrafus <ij> bei <ji>.

14 Subačius 1998, 99.

15 Žr. LKA II, žemėl. 68, 69.

Literatūra ir šaltiniai:

- BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1963: *Aleksandrynas 2*, Čikaga: JAV LB kultūros fondas.
- BUKANTIS, JONAS, 1979: „Pietų žemaičių diftongoidų *ī*, *ū*^h (= bk. *ie*, *uo*) fonetinės ypatybės“, *Klb* 30(1), 14–23.
- JONIKAS, PETRAS, 1987: *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai kalbos istorijos bruožai*, Čikaga: Lituanistikos instituto leidykla.
- KALINAUSKAITĖ, RASA, 1997: „Rašomosios kalbos samprata A. Savickio vertime ‘S. Tamosziaus à Kempis’“, *LKK* 37, 247–255.
- LEBEDYS, JURGIS, 1955: *Simonas Stanevičius*, Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- LLICH – *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*, red. Kostas Korsakas, Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.
- PALIONIS, JONAS, 1979: *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas.
- [RUPEIKA, JUOZAPAS,] JONAS ISZ SWISŁOCZES KROMINIKAS WĘDRAWOIS LIETUWISZKU LIEŻUWIU ISZGULDITAS KASZTU YR STORONY PAR JOZAPA RUPEYKA [...], WILNIUJE Pri bażniczes ś. Kazimiera 1823 metuosie.
- Simono Vaišnoro Žemczuga Theologischka ir jos šaltiniai*, parengė Guido Michelini, Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- VANAGAS, VYTAUTAS, 1996: *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1977: „M. Mažvydo kalba“, *Blt* 13(2), 358–371.

Jurgita Baltrušaitytė

THE LOW LITHUANIAN LANGUAGE OF JONAS IŠ SVISLOČĖS (1823)
AND THE PROBLEM OF ITS TRANSLATOR'S IDENTITY

Summary

The Polish writer Jan Chodzko (1777-1851) is the author of *Jonas iš Svisločės* and Juozapas Rupeika (1789-1854) is believed to be the translator of Chodzko's text into Lithuanian. The language of the translation is a mixture of both the Low Lithuanian and the High Lithuanian dialects. Despite the translator's noticeable efforts to incorporate the High Lithuanian dialect into his writing, he maintains many original Low Lithuanian forms, hence proving his Low Lithuanian origin. Moreover, the analysis of the Low Lithuanian forms in the text indicates that the translator must have been born in the South (Dūnininkai) rather than in the North Low Lithuanian (Dounininkai) dialect area. Different scholars suggest different birthplaces for Rupeika. If it is proven that Rupeika was born in the Dūnininkai

dialect area near Kaltinėnai, it will be clear that he was indeed the translator of *Jonas iš Svisločės*. If, however, it is found that Rupeika was born in the Dounininkai dialect area near Telšiai, it will be obvious that he was not the real translator of Chodzko's text.

JURGITA BALTRUŠAITYTĖ

Gauta 1999 m. vasario 1 d.

Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures

University of Illinois at Chicago

601 South Morgan St., 1628 UH

Chicago, IL 60607-7116, U.S.A.

elektroninis paštas: gyte@rocketmail.com

Redaktoriaus prieraišas:

Atsiradus progai, mėginau tikslinti Juozapo Rupeikos gimimo vietą. Ją nustatčiau ir atsižvelgus į Jurgitos Baltrušaitytės ištirtus kalbos duomenis, galėtų didėti ar mažėti tikimybė, kad *Joną iš Svisločės* vertė būtent Juozapas Rupeika.

Vytauto Vanago iškląsiau, iš kur jis ėmė duomenis apie Rupeikos kilmę iš Siraičių. Vanagas maloniai nurodė archyvinius dokumentus – 1832 m. kovo 30 d. darytą Rupeikų genealogijos medį ir aprašą¹⁶.

Baltrušaitytė minėjo Vaclovą Biržišką manius, esą Rupeika gimęs Tauragės apskrityje, Ruškių viensėdyje, 2 km atstumu nuo Kaltinėnų. Biržiška argumentavo taip: „Kadangi vienoje rubricelėje jis vadinamas Josephus de Ruzla Rupejko, tai, matyti, jo gimimo vieta buvo Ruškiai, dabar Kaltinėnų vls., Tauragės aps. viensėdis, 2 km. atstumo nuo Kaltinėnų“ (Biržiška 1963, 352). Regis, keista, kad forma *de Ruzla* Biržiškos atstatyta į *Ruškius* (formos labai skirtingos). Ir tikrai, iš Rupeikų genealogijos dokumentų matyti, kad *de Ruzla* reiškė ne vietovę, o seniausią žinomą Rupeikų giminės asmenį, vadinamą *Rušliu*¹⁷. Vadinasi, vietovė *Ruškiai* (ar **Rušliai*) visai nesusijusios su Rupeikų giminės gyventomis vietomis.

Senoji Rupeikų giminės valda buvo Dideliai¹⁸. Matyt, kažkur šalia tų Didelių¹⁹ 1569 metais Rupeikos gavo Pātausalę²⁰, dabar Telšių r., Degaičių apylinkė. Juozapo Rupeikos proprosenelis Petras vedė Kotryną Bukantaitę ir kartu su ja gavo valdyti Bukančius²¹. Tai, matyt, buvo Bukaičiai, esantys dab. Ruzgų apyl.,

16 „Wywod Familij Urodzonych z Ruzzla Dydelow Rupeykow“, LVIA f. 391, a. 1, b. 1027, l. 112–117.

17 „Rod ich cały zacząwszy od Ruzzlisa“; „przodek tey familij Ruzzlis czyli Ruzzel za protoplastę wzięty“, LVIA f. 391, a. 1, b. 1027, l. 112v.

18 Plg. „Wywod Familij Urodzonych z Ruzzla Dydelow Rupeykow“, l. 112r.

19 Dar plg. „w oyczystey maiętności Potow-solu, czyli Dydelach“, l. 112v.

20 „[...] przeznaczyl i odgraniczył dla nich obręb Potowsolis, czyli Potowsole zwany, w Xięstwie Zmudzkiem w Powiecie Telszewskim“, l. 112v.

21 „[...] wspólnie z nią posiadał maiętność Bukoncie w Xięstwie Zmudzkiem w Powiecie Telszewskim“, l. 113r.

Mažeikių r., nes Petro sūnus Danielius, t. y. Juozapo prosenelis, savo valdas išplėtė – pripirko Bugeniū²², o Bugėniai yra kaip tik toje Ruzgų apyl. kaip ir Bukačiai.

Tad tiek Juozapo Rupeikos proprosenelis Petras, tiek prosenelis Danielius, senelis Kazimieras ir tėvas Juozapas greičiausiai buvo kilę iš Bukačių, netoli Mažeikių, t. y. iš dounininkų tarmės ploto. Dokumentai taip pat rodo, kad Juozapo Rupeikos tėvas, irgi Juozapas, buvo krikštytas Mosėdžio bažnyčioje 1738 m. kovo 12 dieną²³. Nors Mosėdis yra tolokai nuo Bukačių, tai taip pat dounininkų teritorija.

Mums rūpimo Juozapo Rupeikos tėvas Juozapas (Kazimieraitis) vedė pirmąją žmoną Elena Vitkevičiūtę ir kartu su ja paveldėjo pusę Siraičių dvaro²⁴. Su antrąja žmona Pranciška Rubaževičiūte susilaukė vieno sūnaus Antano, o su trečiąja žmona Marijona Stanevičiūte – vieno sūnaus Juozapo²⁵, mums rūpimo kvestionuojamojo *Jono iš Svisločės* vertėjo. Jis (Juozapas [Juozapaitis] Rupeika) 1789 m. sausio 4 d. buvo krikštytas Telšių bažnyčioje²⁶. Kadangi Juozapo (Kazimieraičio) po pirmosios žmonos Elenos paveldėti Siraičiai yra prie pat Telšių, tai daro labai tikėtiną Vytauto Vanago išvadą, kad Juozapas (Juozapaitis) galėjo gimti savo tėvo paveldėtame Siraičių dvare ir iš ten būti nuvežtas krikštyti į Telšių bažnyčią. Ir Siraičiai, ir Telšiai, žinoma, taip pat įeina į dounininkų tarmės plotą.

Tačiau ar tokia Juozapo Rupeikos kilmės istorija yra pakankama teigti, kad Rupeika turėjo šnekėti dounininkiškai? Galbūt reikėtų atsižvelgti į tai, kad Juozapo Rupeikos motina buvo Stanevičiūtė, kurią Biržiška net bandė sieti giminytės ryšiais su Simono Stanevičiaus gimine (Biržiška 1963, 352)? Nors tai ir nepatvirtinta, bet negalima atmesti galimybės, kad ji buvo kilusi ne iš dounininkų, o iš dūnininkų. Taip pat nežinia, ar tikrai visą vaikystę Rupeika praleido Siraičiuose, nežinia, kiek lietuvių kalbos jis buvo pramokęs.

Vis dėlto akivaizdu, kad per amžius Rupeikų giminė gyveno keliose dounininkiškai šnekančiose apylinkėse, kad ir pats mums rūpimas Juozapas (Juozapaitis) Rupeika buvo kilęs iš Siraičių prie Telšių. Todėl tikėtinau manyti, kad jei Rupeika

22 „[...] powiększył [...] przykupłą maiętność Bugieniow“, l. 113r.

23 „1738. Marca 12. metryka chrzestna Józefa syna Kazimierza Rupeyki przy Kosciele Masiadskim zapisana“, l. 115r–115v;

„1738. Marca 12. datt, i w Księgach Koscioła Masiadskiego zapisana metryka–“, l. 118r.

24 „Józef Kazimierzowicz z Ruszla Rupeyko poiąwszy za żonę Helenę Witkiewiczownę [...] został dziedzicem wspólnie z nią półowy maiętnosci Syrayciow [...]“, l. 115v.

25 „[...] po zeysciu tey zony poiął drugą Franciszką Rubažewiczowną i znią spłodził syna iednego Antonego, [...], a z trzecieią zoną Maryanną Staniewiczowną że spłodził syna także iednego Józefa, który wstąpiwszy w stan duchowny został Kanonikiem Płotskim i proboszczem Szadowskim, tudzież Kanonikiem dyecezyi Zmudzkiey“, l. 115v.

26 „Metryki chrzestne 1784. Junij 3. Antoniego, 1789. Stycznia 4. Józefa synow Jozefa przy Kosciele Telszewskim zapisane“, l. 116r; „1789. Stycznia 4. Metryka chrzestna“, l. 118r.

mokėjo lietuviškai, tai turėjo mokėti žemaičių dounininkų tarmę. Rimtesnių argumentų už dūnininkišką įtaką tarsi nėra. Todėl Baltrušaitytės išvadą dėl autorystės būčiau linkęs tikslinti taip: įtikinamiau, kad Juozapas Rupeika nebuvo *Jono iš Svisločės* vertėjas.

Giedrius Subačius